

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/383751220>

SİYASİ TARİH DÖNGÜSÜNDE TÜRK MİLLÎ KİMLİĞİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Chapter · June 2024

CITATIONS

0

READS

19

1 author:

[Sinem Şahnagil](#)

Balıkesir University

46 PUBLICATIONS 92 CITATIONS

[SEE PROFILE](#)

İMPARATORLUKTAN ULUS DEVLETE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

EDİTÖRLER

PROF. DR. ŞENİZ ANBARLI BOZATAY
DOÇ. DR. KONUR ALP DEMİR

"En İyi Akademi,
Bir Kitaphıktır."

İMPARATORLUKTAN ULUS DEVLETE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

EDİTÖRLER

PROF. DR. ŞENİZ ANBARLI BOZATAY: 0000-0003-4690-9650

DOÇ. DR. KONUR ALP DEMİR: 0000-0003-1199-930X

© Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti.

Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti'ne aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayımlanamaz, depolanamaz.

ISBN • 978-975-

Baskı • Haziran, Ankara 2024

Dizgi/Mizanpaj • Gazi Kitabevi

Kapak Tasarım • Gazi Kitabevi

Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti.

Yayıncı Sertifika No: 44884

Merkez
Bahçelievler Mah. 53. Sok. No: 29 Çankaya/ANKARA
0.312 223 77 73 - 0.312 223 77 17
0.544 225 37 38
0.312 215 14 50
www.gazikitabevi.com.tr
info@gazikitabevi.com.tr

Sosyal Medya
gazikitabevi
gazikitabevi
gazikitabevi

Vadi Grafik Tasarım Reklam Ltd. Şti.

Matbaa Sertifika No: 47479

Matbaa
İvedik Organize Sanayi Bölgesi 1420. Cadde
No: 58/1 Yenimahalle / ANKARA
0.312 395 85 71

İÇİNDEKİLER

MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI.....	1
JÖN TÜRKLER VE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ.....	29
GASPIRALI İSMAİL VE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ.....	53
ZİYA GÖKALP'İN MİLLİYETÇİLİK KURAMI.....	73
YUSUF AKÇURA VE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ.....	87
MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ ANLAYIŞI.....	99
TÜRKÇÜLÜK DÜŞÜNCESİNİN OLUŞUMUNDA TÜRK OCAKLARININ ÖNCÜ ROLÜ (1912-1931).....	113
MİLLİ DEVLETİN OLUŞMASINDA MÜBADELE (TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ ÖRNEĞİ).....	155
ULUS DEVLET SÜRECİNDE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ VE KADIN.....	173
1950 SONRASI TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ FİKRİNİN TEKÂMÜLÜNE KATKI YAPAN FİKİR İNSANLARI.....	195
MİLLİYETÇİLİK VE MİLLİ KİMLİK TARTIŞMALARI EKSENİNDE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ VE TÜRK MİLLİ KİMLİĞİ.....	223
SİYASİ TARİH DÖNGÜSÜNDE TÜRK MİLLİ KİMLİĞİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER ...	241
HÜSEYİN NİHAL ATSIZ VE TÜRKÇÜLÜK.....	271
ALPARSLAN TÜRKES'İN DOKUZ IŞIK DOKTRİNİ VE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ.....	287
TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK SPORUNA ETKİLERİ	303
TÜRK MİLLİ EĞİTİM SİSTEMİ VE MİLLİYETÇİLİK.....	319
AZERBAYCAN'DA BİR TÜRK MİLLİYETÇİSİ: ATATÜRK'ÜN ESGERİ EBÜLFEZ ELÇİBEY'İN SİYASİ MÜCADELESİ VE DÜŞÜNCE HAYATI.....	351

SIYASİ TARİH DÖNGÜSÜNDE TÜRK MİLLÎ KİMLİĞİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Sinem ŞAHNAGİL¹

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca, insanın ait olma ihtiyacından kaynaklanan kim olduğuna yönelik sorular ve kimlik yaratma çabaları önemli başlıklar olarak varlığını korumuştur. Nesnel ve kişisel anlamının yanı sıra önemli bir sosyal içeriğe de sahip olan kimlik kavramı, farklılaşma ve özelleşme süreçlerini ifade etmektedir. Bireyin içinde bulunduğu kültürle bağlantılı olarak inanç, değer yargıları, tutum, statü gibi hususları temsil eden kimlik, toplumsal hayat içinde bireyin nasıl konumlandığını anlatmaktadır. Bu kapsamda kimlik, kendi varlığını güvence altına almak için farklılığa ihtiyaç duymakta, farklılığı ötekiliğe dönüştürerek sürekliliğini sağlamaktadır. Dolayısıyla insana has özelliklere sahip olan bir kavram olarak ortaya çıkan kimlik, tanınma ve aidiyet olarak iki temel bileşenden meydana gelmekte, bu bileşenler kimlik yaratma çabasını daima canlı tutmaktadır. Bu kapsamda söz konusu çaba özellikle ulusların ve ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla dönemsel olarak en parlak zamanını yaşamaya başlamış, milli kimlik kavramı adeta bir kurtarıcı olarak ortaya çıkmıştır.

Günümüzde kolektif aidiyeti meydana getiren temel bir unsur olarak milli kimlik, en genel anlamıyla millet olmayı başarabilmiş toplulukların kendilerine has duygu ve düşünüş, yaşayış biçimlerini, değer yargılarını diğer bir deyişle “parmak izlerini” ifade etmektedir. Milliyetçiliğin gelişimi ile çok yakın bir ilişkiye sahip olan milli kimliğin “Türk” yapı taşı üzerine görünür olması Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde yaşanan gelişmelerle olmuştur. Özellikle 19. yy. itibarıyla yoğun bir şekilde girilen modernleşme çabaları, milliyetçi düşünce ve hareketlerle birleşerek milli kimlik kavramının net bir şekilde sahneye çıkışını hazırlamışlardır. Buna bağlı olarak Türk kimliğinin bir milli kimlik politikası olarak hayata geçmesi cumhuriyet dönemini bulmuş, bu tarihten

¹ Doç.Dr. Balıkesir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, sinem.sahnagil@balikesir.edu.tr ORCID: 0000-0003-0920-6948

itibaren Türk milli kimliği önemli dönüm noktalarından geçerek bazen kutsal bir amaç, bazen ise politik bir araç olma rolleri üstlenerek fakat her daim ulus devlet yaratma projesinin can damarını oluşturmaya devam etmiştir.

Çalışmanın amacı Türk milli kimliğinin görünür olduğu dönemlerden başlayarak gerek politik gerekse ideolojik olarak hangi dönüm noktalarından geçerek nasıl bir gelişim seyri izlediğini ortaya koymaktır. Bu kapsamda çalışmanın birinci bölümünde milli kimlik kavramı, kendisini oluşturan temel argümanlar üzerinden ele alınmış, uluslaşma sürecine paralel olarak kısaca gelişiminden bahsedilerek milli kimliğin ayrılmaz bir parçası olan “etnik” ile ilişkisi ifade edilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türk milli kimliğinin yaşam serüveni tarihsel bir perspektifle önemli dönüm noktaları kabul edilebilecek süreçler çerçevesinde değerlendirilmiş, Türk milli kimliğini inşa eden sacayakları, bahsi geçen dönemin özellikleri dikkate alınarak incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise milli kimliğin konjonktüre bağlı olarak farklı roller üstlense dahi varlığını her daim devam ettireceği kabulünden yola çıkılarak Türk milli kimliğinin bugünü ve geleceği üzerine yorumlamalarda bulunulmuştur.

Uluslaşma Sürecinde Milli Kimlik Olgusu

Siyasal bağlamda ulus anlayışı, modern anlamını 18. yüzyılın ortaları itibariyle kazanmıştır. Sanayileşme ile başlayan büyük değişim ve dönüşüm süreci bir yandan milli sınırların ortadan kalkarak uygarlıkların bütünleşmesi durumunu ortaya çıkarırken diğer yandan çok uluslu imparatorlukların yerini alan, kederde ve sevinçte birlikte hareket eden, belli bir toprak üzerinde yaşamlarını sürdüren halkların oluşturduğu “ulus devlet” yapılanmasını şekillendirmiştir (Türkdoğan, 1995: 8). Söz konusu değişim ve dönüşüm süreci “ulus” kavramının konumunu da etkilemiştir. 18. yy. öncesinde siyasal anlamının uzağında daha çok “soylu topluluğu” nitelendiren kavram, bu dönemden sonra özellikle Fransız İhtilali sonucunda yükselen milliyetçilik akımının da etkisiyle ideolojik bir anlam kazanarak “halkçı-ulusu” nitelendirmeye başlamıştır (Habermas, 2003: 18-19). Bu yeni anlam ile katmanlara bölünmüş eşit haklara sahip olmayan toplum modeli ve meşruiyetini fetih hakkıyla veya ilahi bir yasayla temellendiren monarşik iktidarlar sorgulanma sürecine girmiştir. Diğer bir deyişle egemenlik hakları monarklardan alınarak millete verilmiş, feodal ayrıcalıklar karşısında eşitlik ve liberal ilkeler savunulmuş, en nihayetinde ulus devletler tarih sahnesinde yerini almıştır. Aynı hükümdarın tebaası olarak tanımlanan topluluklar yerini askeri tarihten veya hanedanlık tarihinden bağımsız biçimde tanımlanan, hükümdardan önce gelip ondan sonra da devam edecek olan ulusa bırakmıştır (Dieckhoff ve Jaffrelot, 2010: 152).

Milliyetçiliğin 18. yy.'ın son dönem Avrupası'nda bir doktrin olarak yükselişe geçerek Fransız İhtilali ile sağlam bir tanıma ulaşması ve 19. yy.'da bütün Avrupa'ya egemen olması modern bir siyasi kimlik olarak milli kimliğin icat edilmesi sürecini de beraberinde getirmiştir. Zira milletin modernist imgesine göre milli kimliği yaratan şey milliyetçiliğin kendisidir. Ulus devletlerin egemenliği ele geçirmeleri, ulusal sınırlar içinde yaşayan vatandaşlar için milli kimlik kavramını önemli bir merkez haline getirmiştir (Smith, 1991; Şen, 2004: 133-134). Kolektif kültürel kimliğin bir çeşidi olarak milli kimlik, toplumu ve kişiyi farklılaştıran ve benzerlerinden ayıran yapısıyla milli kültürün ferdi ve içtimai planda ortaya çıkan ifadesidir (Kösoğlu, 2003: 19). Ulus devlet düzeninde günlük olarak yaşanan bir yaşam biçimi olan ve aidiyet duygusu ile yakın ilişkili olan milli kimlik, bazı temel özellikleri ile öne çıkmaktadır. Bu özelliklerin başında tarihi bir toprak, ülke veya yurt sahibi olmak gelirken, ortak mitler ve tarihi hafıza, ortak kitlesel bir kamu kültürü, toplumu oluşturan bireylerin tamamı için geçerli ortak yasal düzenlemeler ve görevler milli kimliğin diğer özellikleri olarak öne çıkmaktadır (Smith, 1991: 31-32; Bilig, 2003: 85). Bireyi, ulusu ve devleti bir araya getiren ortak bir tutumu ifade eden, ortak bir duruş yaratma potansiyelini taşıyan milli kimlik, ulusun ve ulus devletin kesişmesinin bir ürünüdür. Buna bağlı olarak milli kimlik, ulusa ait kültürün, dilin ve tarihin olduğu bir tanınma ve aidiyet zemini oluşturmakta, diğer kimlik kategorilerini büyük oranda bastırmakta ve böylece modern dünyada yalnızlık hisseden bireye sığınacak liman olma işlevi görmektedir.

Milli Kimlik İnşasında Rol Oynayan Araçlar

Milli kimliğin icadından itibaren bu sürece dahil olan iktidarlar kimlik inşası ile toplumsal tabanda sosyal bir dizayn çalışmasının öncüsü olmuşlardır. Belirledikleri somut sınırlar içinde kültür, din, ırk, dil, tarih gibi farklı unsurları kullanarak kimliğin çerçevesini oluşturan egemen güçler, bu sayede grupsal farklılaşmaların altını çizerek bütünleşik bir tanınmanın sağlanmasını garanti altına almaktadırlar.

Ulus inşa süreci incelendiğinde öncelikle bağımsızlık garanti altına alınmakta, sonrasında meşruluk kazanmış bir ulusal yönetim oluşturulmaktadır. Küresel standartlaştırma işleminin ardından siyasal vatandaşlık anlayışının yerleşmesi sağlanmakta ve zenginliklerin yeniden dağıtımı gerçekleştirilmektedir (Akıncı, 2011: 25). Bunun yanı sıra eğitim aracılığıyla ulus bilinci, askerlik aracılığıyla vatan bilinci, siyasal katılma ile vatandaşlık bilinci bireylere aşılarda, bu süreçte bayrak, milli marş, büstler gibi ulusal övünç sağlayacak sembolik üretimler hayata geçirilmektedir. Son basamakta ise ülkede bulunan farklı yerel değerler ulusal potada eritilerek etkisiz hale getirilmeye

çalışılmaktadır. Bu kapsamda ulusal inşa sürecinin ve milli kimliğin anahtar sloganı “tek devlet, tek millet ve tek dil” söyleminde karşılık bulmaktadır (Kurubaş, 2008: 23-24). Dolayısıyla milli kimlik inşa strateji ve araçlarının başında “dil” unsuru gelmektedir. Milli yapıya sağlam bir temel sağlayarak onu oluşturan ve daha dayanıklı hale getiren dil, bir milleti yok etme düşüncesi ortaya çıktığında birincil etken olarak akıllara gelmektedir. Bu nedenle dildeki tektipleşme politikaları izlenen en önemli politikalar olarak kabul edilmektedir. Zira dil, milliyetçilik açısından kurucu bir özellik arz etmektedir (Dieckhoff ve Jaffreot, 2010: 16).

Bir diğer önemli strateji ve inşa aracını “tarih” unsuru oluşturmaktadır. Milli kimlik, tarih içinde inşa edilirken, bu inşa aynı zamanda tarih aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Milli kimliğin hak edilen bir milli coğrafyada ortak inanç ve hafıza üzerinden şekillendirilmesi nedeniyle tarih ne kadar geriye doğru götürülürse, kolektif hafıza ne kadar yüceltilirse milli kimliğe o kadar derin ve zengin bir anlam yüklenmekte, daha sağlam ve köklü bir karakter kazandırılmaktadır (Çalık, 2009: 19). Milli kimliğin oluşturulmasında diğer bütün araçları içine alabilecek özellikte olan unsur ise “milli kültür”dür. Milliyet gerçeğini var eden kültür birliği, ulus devlet inşası sürecinde toplumsal farklılıkların ortadan kaldırılması gerekliliğinin bir ürünüdür. Zira ancak ortak bir milli kültür ile tutarlı bir milli kimliğin oluşturulabileceği görüşü yaygın şekilde kabul edilmektedir (Akıncı, 2011: 26). Bunun yanı sıra her kültür diğerinden farklı görünmek eğilimindedir. Farklılık bilinci olarak adlandırılabilen bu eğilim, toplumun bütün hayat görünümünü diğer kültürlerden ayrı olmaya yönlendirmektedir. Milli kimlik denilen söz konusu farklı oluş, kılık kıyafetten düşünme biçimine, değer ve davranış biçimlerinden eğitime kadar hayatın her aşamasında varlığını korumaktadır (Köseoğlu, 2003: 27). Milli kimliğin inşasına eklenen son araç ise kendisini, aynı dine mensup olma, ortak ritüelleri ve gelenekleri yerine getirme gibi noktalarda göstermektedir. Kutsala bağlılık olarak ifade edilen manevi olgunun, insan varlığının ayrılmaz bir tarafını oluşturması, dinin milli kimlik inşasında bir araç haline gelmesine neden olmuştur. Baumann’a göre (2006: 42) ulus devletler, dünya genelinde ortaya çıkan yeni bir dinin ulusal şubelerini oluşturmuşlar ve bu modern dine milliyetçilik adını vermişlerdir. Bu tarihten itibaren kişinin ahlaki benliği ile milli kimliği ayrılmaz bir bütünü oluşturmaya başlamıştır.

Milli Kimliğin “Etnik” Olan İle İlişkisi

Fransız Devrimi sonrasında dünyayı şekillendiren, 19. ve 20. yy’da birçok dönüşüme ve değişime neden olan milli kimlik, etnik yapı ve ulus kültürü ile sıkı sıkıya bağlı bir yapı arz etmektedir (Kara ve Çatma, 2017: 341). Zira

modern milliyetçiliklerin anlaşılabilmesi, kendilerini önceleyen etnik topluluklar ve bağılıklar ile ilişkisi kurulmadan pek de mümkün değildir.

Soya ait çeşitli mitlerin rolüne ve tarihi anlarına vurgu yapan etnik grup, dinden geleneğe, dilden kurumlara kadar bir veya birden çok kültürel farklılığa göre tanınan ve birbirinden ayrılan kültürel kolektif bir tip olarak ifade edilmektedir (Smith, 1991: 41). Özellikle toplumda kaos zamanlarında birleştirici bir rol üstlenen bu kimlik, grup içi dayanışmayı sağlayıcı rolü ile birlikte ele alındığında ortak dil ve kadim inançlar, ortak yaşam ritüelleri etrafından kendisini organize edebilen insan grubu (Göka, 2006: 311) için anlamlı bir siyasal, toplumsal ve kültürel bir dünya sunabilmektedir. Söz konusu özellikleri ile etnisite kaçınılmaz olarak milli kimlik ile ilişki içine girmekte ve ona kaynaklık etmektedir (Yanık, 2013: 231). Bütün ulus devletlerde, diğer bir deyişle milletin siyasi bir ifadesi olarak kabul edilen devlet sistemlerinde, milletin siyasi ve kültürel bir açıklaması yapılmaktadır. Bu yönden ulus devletlerin birçoğunda politikalar etnik bir özellik kazanmıştır. Bu nedenle bir millete veya ulus devlete ait üstü kapalı veya açık fark etmeksizin tüm simgeler, egemen etnik çoğunluğun karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Bazı etnilerin kendilerini diğerlerinden üstün kabul etmesi az karşılaşılan bir durum olmamakla birlikte, etnikliğin bir kimlik göstergesi olarak algılandığı pozitif çağrışımının yanı sıra diğer etnik gruplara karşı geliştirilen olumsuz bir tarafı da vardır (Gökalp, 2007: 289). Zira ulus devlet oluşumu sonrasında etkili olan belirli bir etni hâkim hale getirilmekte, bu hâkim etni sahip olduğu toplumsal ve kültürel özelliklerle bir ulusun siyasal oluşumunda ön planda sahneye çıkmaktadır. Öncelikli olarak belirlenen etniye uygun bir ulus kavramsallaştırması ve siyasal formülasyon şekillendirmesi yapılan bu süreçte milli kimliğin bu etni üzerinden yükselmesi kaçınılmaz olmaktadır (Göka, 2006: 261). Bu kapsamda negatif özelliği ile değerlendirildiğinde kan ve soy bağı gibi atipik özellikler nedeniyle siyasal, kültürel ve toplumsal bir karmaşaya yol açabilme riskine sahip olan etnik kimlik, kendisine aşırı vurgu yapıldığında ayırtıcı bir işlev üstlenerek ortaya çıkmaktadır. (Yanık, 2013: 231).

Her şeye rağmen, millet olmakla gurur duyabilecek önemde bir etnik geçmişin olmadığı ve etnik bağların belirsiz olduğu yerlerde dahi elde bulunan malzemedeki kültürü ve tarihi olan toplulukla ilgili tutarlı bir sembolizm yaratma gerekliliği her daim milli birliğin ve bekanın koşulu olarak ortaya çıkmış, etnik bir köken olmadan millet olma sürecinin yarım kalacağı kabul edilmiştir (Smith, 1991: 73). Dolayısıyla Yanık'a (2013: 232-233) göre etnisite ve milliyetçilik arasındaki yatay ilişkinin ortaya konulma çabası, ulus devlet nezdinde meydana gelen toplumsal, kültürel ve siyasi farklılık taleplerinin ne şekilde ve nasıl gerçekleştirildiğini anlamlandırma noktasında aydınlatıcı bir işleve sahip olmaktadır.

Diğer bir deyişle bugünün siyasi paradigmasındaki hareketlenmeleri anlamının yolu, milliyetçilik ile etnisite arasındaki ilişkinin niteliksel boyutu ile yakından ilgilidir. Zira ulus devlet anlayışının toplumsal alanda meşru ve mümkün kılınabilmesi için ihtiyaç duyulan kaynaklar, ancak ideolojik argümanların duruma en uygun şekilde harekete geçirilmesi ile etkili olmaktadır. Buna bağlı olarak ulus devlet kapsamında şekillenen milliyetçilik söylemi, etnik kimliğin savunucu olarak işlevseldir.

Tarihsel Perspektifte Türk Milli Kimliğinin Dönüm Noktaları

Fransız Devrimi sonrasında giderek parlayan ve somut bir toprağa bağlılık, ortak değerlere ve kültüre dayanmak, ortak amaçlar çerçevesinde bir araya gelmek, ortak bir tarihi şuur oluşturmak gibi hususların altını çizen milliyetçiliğin (Domanıç, 1997: 116), derinden sarstığı çok uluslu devletlerden birisi de Osmanlı İmparatorluğu'dur. Osmanlı tebaası içinde milli kimliklerin inşası öncelikle gayrimüslimler arasında başlamış, her ne kadar Tanzimat dönemi aydınları gayrimüslim tebaanın ayrılıkçı politikalarına karşın tüm tebaayı bir arada tutmaya yönelik politikalar geliştirmeye çalışsa da başarı gösterememişlerdir. Bu durum Osmanlı aydınlarını yeni politika arayışlarına itmiş, bu kapsamda öncelikle edebi alanda başlayan ve kültürel bir özellik taşıyan Türkçülük² ve Türk kimliğine yapılan vurgu, zaman içinde siyasal alana da taşınmıştır (Kara ve Çatma, 2017: 339). Osmanlı klasik döneminde daha çok dini yapıları işaret etmek için kullanılan millet kavramı, 1908 sonrasında Osmanlı aydınları tarafından seküler anlamıyla bir etnik yapıyı tanımlamak için kullanılmıştır (Uzun, 2003: 134). İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarıyla hızla yaygınlaşan Türk kimliği olgusu, Osmanlı son dönemi ve özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında bir devlet politikası özelliği kazanarak kökleşmiştir (Karpat, 2010: 39). Bu noktalardan hareketle çalışmada Türk milli kimliği üzerine düşünceler ve kavramın yaşadığı dönüşüm, milliyetçilik ve ulus devlet ile olan yakın ilişkisi göz önüne alınarak temel olarak Osmanlı Devleti'nden ulus devlete geçiş sürecinden itibaren ele alınmıştır.

² Türkçülük söylemi, Türk kimlik ve kültürünün geçmişi ile ilgili bir yapı arz etmektedir. Bir kültür ve dil etrafında birleşmiş Orta Asyalı toplulukların "Türk" olarak tanımlanması ilk kez eski Çin kaynaklarında görülmüştür. Daha sonrasında Bizans ve Arap kaynaklarında da bu topluluklar aynı şekilde isimlendirilmiş, bu isim Türk boylarının ortak kültürel ve dilsel ifadesi olması kapsamında genel kimliklerini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra Göktürkler zamanında bu isim siyasal kimliğin de ifadesi haline gelmiştir (Köseoğlu, 1996: 99-100).

İmparatorluk'tan Cumhuriyete Türk Milli Kimliği

16. ve 19. yüzyıllar arasında yaşanan gelişmeler Osmanlı sosyokültürel yapısını köklü şekilde değişim ve dönüşüm sürecine sürüklemiştir. Bu dönemler, devlet geleneğinin temel yapı taşı olan kutsal ve mutlak baba figürünün, yaşanan olumsuz toplumsal ve ekonomik deneyimler sonucu yıprandığı ve yerini dengelerin dağıtıldığı bir yapıya bırakmak durumunda kaldığı zamanları beraberinde getirmiştir. Zira öncelikle Batı Avrupa'da giderek yaygınlaşan milliyetçilik ve özgürleşme düşünceleri, çeşitlenen ve heterojen yapıya sahip figürleri desteklemiştir. Söz konusu destek, Osmanlı'nın özellikle 16. yy.'da halifelik etkisiyle toplumsal hiyerarşide en üstte konumlandığı Müslüman Türk kimliğinin 19. yy. sonları ve 20. yy. başlarında baskınlığını yitirmesine neden olmuş, heterojen kimliklerin varlığı, milli ideolojiler etrafında biçimlenmeye başlamıştır (Avcı, 2023). Bu tarihlerde yaşanan savaşlar, azınlık isyanları, göçler Türk milliyetçiliğinin gelişmesini kamçılayan önemli nedenler arasında yer almıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin içine girmiş olduğu yıkılma süreci, yok olma tehdidinin getirmiş olduğu endişe karşısında Türk milli kimliği söyleminin bir tepki olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu kapsamda Doğu Sorunu çerçevesinde çıkan savaşlar ve bu savaşların sosyo-politik sonuçları, azınlıklar merkezli olarak yeniden tasarlanan ticaret ilişkileri, dönem reformlarının sosyal ve politik nitelikleri, milli kimlik için önemli yapı taşları olan dil, tarih, edebiyat gibi alanlardaki düşünsel değişim ve en önemlisi siyasal amaçlı örgütlenmeler bu dönemde Türk milliyetçiliğinin dinamiklerini oluşturmuştur (Göçek, 2003: 66-67; Hülür ve Akça, 2007: 321).

Millet kavramının Osmanlı aydın kesiminin zihnini meşgul etmeye başlaması, azınlıkların etnik isyanlarla Osmanlı Devleti'nden bağımsızlıklarını kazanma çabası içine girdikleri ve bu nedenle toprak kayıplarının arttığı dönemle birlikte olmuştur. Söz konusu meşguliyetin Müslüman ve özellikle Türk unsurlar arasında ilk etapta bütüncül bir milliyetçilik düşüncesinin doğmasını sağladığı tam olarak söylenememektedir.³ Fakat özellikle bu dönemde ortaya koyulan dil

³ Milliyet meselesi Osmanlı aydınları arasında ilk olarak edebi alanda kendisini göstermiştir. Başta Şinasi ve Ziya Paşa olmak üzere birçok aydın, dil ve edebiyat üzerinden Türk kimliğinden bahsetmişler, özellikle Ziya Paşa Osmanlı ve Türk tabirini aynı anlamda kullanmıştır. Dönemin önemli muhalif örgütlenmesi olan Yeni Osmanlılar içinde yer alan Ali Suavi de Türk kelimesini ırk anlamında ilk kez kullananlar arasında yer almıştır. 1869'da Paris'te çıkardığı *Ulûm* gazetesinde Türk başlığı ile bir makale yazan Ali Suavi, Avrupa'da ırk kabiliyetinin tartışıldığını ve Türklerin zihni yeteneklerini geliştirememiş kaba bir kahraman olarak tasvir edildiklerini belirtmiş, bu düşünceye karşı Türklerin nasıl köklü bir kavim olduklarını açıklayarak kurdukları devletlerle medeniyete yaptıkları katkıları ifade etmiştir. Buna karşın Ali Suavi dışında diğer Yeni Osmanlılar Türklük meselesini ırk üzerinden ele almamış, bundan özellikle kaçınmalarının yanı sıra devletin kurtarılmasında lokomotif olarak Müslüman unsurları da dikkate almışlardır (Kuran, 2013: 70; Akçura, 2015: 38-39).

ve tarih çalışmalarına bakıldığında bu konuda bir ön hazırlık aşaması olduğu gerçektir. Zira dilin sadeleşmesi adına ileri sürülen düşünceler ve Türklerin Osmanlı öncesi tarihine ilişkin yapılan çalışmalar, Türk milli kimliğinin oluşması için ön hazırlık özelliği taşımaktadır (Kara ve Çatma, 2017: 342). Kültürel açıdan Türkçülük anlamında çalışmaların hızlandığı bu dönemde Encümen-i Daniş kurulmuş (1851) ve Darü'l Fünun (1900) yapılanmaları hayata geçirilmiştir. Darü'l Fünun'da tarih müderrisi olarak görev yapan Ahmet Vefik Paşa, şark Türkçesi ile yazılmış olan “Şecere-i Türkî” adlı eseri İstanbul Türkçesine tercüme etmiş, Lehce-i Osmanî adında bir sözlük oluşturmuştur. Bazı gazeteler ise, örneğin İkdam gazetesi, “Türk Gazetesidir” başlığı ile çıkmıştır. Türkçülüğe ilişkin kaleme alınan ilk eserler olan bu çalışmalar, milli kimliğin dil unsurunu öne çıkarmaları açısından önemlidir. Yine bu dönemde milli kimliğin tarih unsuru üzerine de çalışılmış, askeri okullar nazırı olan Süleyman Paşa Tarih-i Âlema adında bir eser yazarak bu eserinde Türk tarihini Hiung'nulara dayandırmış ve Türklerin dünyanın en eski milletlerinden biri olduğunu iddiasında bulunmuştur (Mardin, 2015: 65; Gökalp, 2014: 136-137).

Tanzimat döneminde edebi ve kültürel alanda başlayan milliyetçi uyanış, II. Abdülhamit döneminde eğitimin yaygınlaşmasıyla birlikte politik bir renge bürünmüş ve daha geniş kesimler arasında yankı uyandırmaya başlamıştır. Her ne kadar bu dönemde İslamcılık siyasetine ağırlık verilse de Mülkiye, Tıbbiye ve Harbiye gibi okullarda yetişen öğrenciler ve buralardan mezun olarak devlet kademelerinde çalışan yeni Osmanlı eliti Türk milliyetçiliği temelinde milli kimliğin oluşumu sürecine en büyük katkıyı sunmuşlardır (Gökalp, 1999: 9; Kara ve Çatma, 2017: 355). 1890'lı yıllardan itibaren devlet artık Türk olarak görülmeye başlanmış, bu “yeni Türk” millileşmiş Osmanlı Müslümanını tanımlar hale gelmiştir (Karpas, 2010: 24). Hem Osmanlı aydınlarının zihninde hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan tanımlamalarda Türk kavramı etnisite farkı gözetmeksizin bütün Müslümanları kapsamaktaydı (Afyoncu, 2003: 41). Bu dönemlerde Türkçe'nin resmi dil olarak Kanun-ı Esasi'ye girmesi, Osmanlı coğrafyasında bulunan okullarda Türkçe'nin yaygınlaştırılması, II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında kültürel Türklüğe hizmet etmek amacıyla hayata geçirilen Türk Derneği, Türk Ocakları gibi politika ve mekanizmalar Türk milli kimliği açısından yeni bir devrin kapılarını aralamıştır (Koçsoy, 1999: 437; Kara ve Çatma, 2017: 355).

Osmanlı'da ulus söyleminin en güçlü şekilde yansıma bulduğu, diğer bir deyişle bir çeşit ulus devlet yapılanmasının siyasal bütünlük aracı olarak ilk defa kendisini gösterdiği dönem İttihat ve Terakki yönetimi dönemidir. Bu süreçte yabancılarla ilişkiler egemenlik ilkesi üzerinde yürütülürken, Türklük devlet yapılanmasının temel bir ögesi haline gelmiştir (Ahmad, 1995: 63-64). İttihat ve

Terakki modern ve merkezi bir ulus devlet yaratılmasını hedeflemiş, bu hedefin temel ilkesini vatandaşlık kurumu olarak belirlemişlerdir. Bu kapsamda tüm üyelerin eşitlik ilkesi çerçevesinde ve sadece devlet mekanizmasına karşı sorumlu oldukları bir yapı kurmayı planlamışlardır. İmparatorluğun tüm unsurlarının birlik olmasını sağlayacak politikalar arayan İttihat ve Terakki yönetimi, Osmanlı millet sistemi içinde vergi ödemeyen ve asker vermeyen bölgeleri merkeze bağlamak, bu bölgeler için merkezi bir eğitim programı uygulanmak istemiştir. Fakat söz konusu birliği sağlayacak en önemli husus olan kültürel bağın var olmaması bir sorun olarak ortaya çıkmış, İttihat ve Terakki bu sorunun çözümünü vatandaşlık prensiplerini, egemen ulus olan Türklerin değerleri etrafında oluşturulan bir kimlik ile birleştirmek şeklinde klasik bir yöntemle ortaya koymuştur (Akçam, 1997: 145-146). Balkan Savaşları yenilgisinden sonra Osmanlılık politikasının iflasi bu süreçte dönüm noktalarından birisi olmuş, Osmanlılık adı altında aslında Türk-İslam sentezini savunan İttihat ve Terakki, İslam birliği ilkesinin de yıkılmasıyla artık sadece Türkçülük vurgusu yapmaya başlamıştır (Akçam, 1997: 148). Dolayısıyla Osmanlı'nın son döneminde Türkçülük, bilimsel ve tarihsel araştırmalara dayanarak meydana gelen kültürel bir yönelme biçimini almaya başlamıştır (Mardin, 2015).

Yeni ulusal egemenliğin göstergesi olarak oy verme işlemi bir vatandaşlık töreni olarak kabul edilmiş, böylece bütünlük arz eden kamusal ve siyasal alanın varlığı gerek fiili gerekse sembolik olarak ortaya koyulmuştur. Siyasal katılım dışında kalan kitlelerin “yeni insan-yeni toplum” projesi kapsamına dahil edilmesi için ise milli kimliği önemli tetikleyicilerinden olan semboller ve ritüeller kullanılmış, diğer bir deyişle kutlamalar ve bayramlar icat edilmiştir.⁴ (Üstel, 2004: 28-29). Bu dönemin vatandaş yaratma çabalarının bir diğer somut örneği ise memurluk alanında görülmüş, memur olabilmek resmi yüksek okulları bitirme ve Türk olma şartına bağlanmış, bu yeni düzenlemelerle Türk olmayan kişilerin Türkleştirilmesi amaçlanmıştır (Üstel, 2004: 59; Güzel Polat, 2011: 138). Sonuç olarak Osmanlı aydınları arasında 19. yy.’da yaygınlaşan Türk dili ve tarihine yönelik olan ilgide etnik temel üzerine şekillenen milliyetçiliğin dönemin ana toplumsal dinamiği olması etkili olmuştur. Türklük ve Türklüğün Orta Asya kökenine ait geniş oryantalist literatürün oluşması da sürece önemli bir katkı sunmuş (Aydın, 1999: 10-105), eski Türk tarihi ve medeniyetine ait Avrupa’daki araştırmalar, Türkoloji çalışmaları gibi gelişmeler Türk milleti düşüncesinin

⁴ İkinci Meşrutiyet’in yıldönümlerinde kutlanması kararlaştırılan “İyd-i Milli-yi Osmani” (Osmanlı Ulusal Bayramı), II. Meşrutiyet Meclisi’nin toplandığı günün yıldönümünde kutlanması kararlaştırılan “Meclis-i Millinin Yevm-i Küşadı”, başta olmak üzere “Mektepliler Bayramı”, “Çocuklar Bayramı” gibi bayramlar örneklerden bazılarıdır (Üstel, 2004: 28-29).

öncelikle entelektüel alana, sonrasında ise farklı toplumsal kesimlere yaygınlaşmasını sağlamış, Türk ve Türkiye kavramlarının Cumhuriyete isim olmasıyla gözle görünür bir özellik kazanmıştır (Lewis, 1996).

Cumhuriyet'in Kilometre Taşlarında Türk Milli Kimliği

Türk milli kimliği adına cumhuriyetin kuruluşu, bu dönemin sadece politik rejim sınırlarında kalmayıp, aynı zamanda toplumsal bir düzenin yeniden yapılanmasını da içine almasından dolayı hem şekli hem de felsefi dönüşümün temellerini oluşturmaktadır. Zira bu dönemde toplumun gerek siyasi ve ekonomik gerekse sosyal ve kültürel dinamikleri halihazırda deneyimlediği dengesiz ve sancılı süreç sonrasında fazlaca yıpranmış, çöken bir imparatorluğun bıraktığı yükler nedeniyle durağanlaşmaya başlamıştı. Bu duruma yıkılacak düzenin yerine geçmek isteyen, özgürlükleri kısıtlayıcı bir yaklaşıma sahip iç ve dış kuvvetler de eklenince değişim ve dönüşüm topluluğun devamlılığı için hayati bir hal almıştır.

Türk kimliğine yönelik meselelerin masaya yatırılması bir önceki dönemde olduğu gibi öncelikle aydınlar eliyle gerçekleşmiştir. Millî Mücadele sonrasında ortaya çıkan ve özellikle nüfus hareketlilikleriyle dikkat çeken yeni durum, Türk'ün kim olduğu sorusunu tekrar gündeme getirmiştir. Millî Mücadele sonrasında oluşan yeni toplumsal yapı geçmişe nazaran daha homojen bir yapıdan oluşmasına karşın, ulus devlet inşası şeklinde ortaya çıkan yeni siyasi durum Türklük mefhumunun tartışmaya açılmasına neden olmuştur. Bu tartışma kültürel veya siyasal bir Türkcülük meselesi olmaktan çok, Türklük kavramının genç Türk devletinin tüm vatandaşlarını kapsayacak şekilde mi, yoksa sadece etnik bir mensubiyeti ifade edecek şekilde mi kullanacağı üzerine şekillenmiştir (Kara ve Çatma, 2017: 347). Millî Mücadele döneminde kimlik söylemlerine bakıldığında, enik kimliğe vurgu yapmaktan ziyade kan temelli vatandaşlık tanımından uzak kalınarak toprak temelli vatandaşlık anlayışının temel alınacağı mesajının daha yaygın olduğu görülmektedir. Nitekim bu anlayışın bir yansıması olarak 1924 Anayasası'nın 88. maddesinde "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla (Türk) ıtlak olunur" denilmiş, vatandaşlığın din, mezhep, ırk veya kan bağı gibi esaslara göre değil, birlikte yaşam arzusu gibi sübjektif ölçütlere dayalı olarak kurulduğu ifade edilmiştir. Fakat bu durum 1930'lu yıllara gelindiğinde şekil değiştirmiş, dünyada giderek yaygınlaşan otoriter ve totaliter rejimlerin de etkisiyle milli kimliğin fiili tanımı değişmeye başlamıştır (Güzel Polat, 2011: 140-141).

Cumhuriyetin kurulması ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarıyla geçen ve tek parti dönemi olarak adlandırılan süreç, ulusal vatandaşlık anlayışının yerleşmesi ve güçlenmesi adına birtakım girişimlerin hayata geçirildiği yılları kapsamaktadır (Güzel Polat, 2011: 144). Bu dönemde sosyal açıdan ulus, siyasal

açından ise ulus devlet oluşturma amacına uygun bir vatandaşlık anlayışının geliştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu vatandaşlık anlayışında hem cumhuriyetçi vatandaşlığa koşut olarak haktan çok görev vurgusu yapılmakta hem de milliyetçilik, çağdaşlık, laiklik vurgusuyla vatandaşlık anlayışına etkenlik kazandırılmaktadır. Söz konusu vatandaşlık anlayışında dikkat çekici bir diğer husus ise geçmişten kopuşun bir yansıması olarak İslam ve Osmanlı kimliksel tanımlarından özenle kaçınılarak kültürel anlamda tekil bir ulustan temellenen vatandaşlığın yapılandırılması olmuştur (İçduygu ve Keyman, 1998: 165). Cumhuriyetin ilk dönemleri incelendiğinde Türk kimliği oluşturma çabası kapsamında en önemli argümanlardan birisi olan “öteki” imgesinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bu dönemde Türk kimliğinin “öteki”si Türklerin tarihsel ve toplumsal gerçekliğinde gerek içsel gerekse dinsel dünya görüşünü temsil eden Osmanlı olmuştur. İslam dini ise Osmanlı medeniyetini yeniden üretme/canlandırma potansiyeli taşıması sebebiyle dışlanmıştı. Ayrıca yozlaştığı düşünülen uygulamaları Araplarla özdeşleştirilerek Arap kimliği, Osmanlı kimliğinin bir uzantısı şeklinde değerlendirilerek Türk kimliğinin dışsal “öteki”sini meydana getirmiştir (Bora, 1997: 58-59). Zira dinin, Türklüğü aşan evrensel boyutu ve toplumsal kimliğin önemli bir parçasını oluşturması milli devletin milli kimlik projesiyle çatışmaktaydı. İsmet İnönü dini terbiyenin bir nevi beynelmilel terbiye olduğunu, bu nedenle milli terbiyenin zıddı olduğunu belirtmiş, milli terbiyenin dışında kendi yolunda ilerlemesi gerektiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla okullar başta olmak üzere devletin denetiminde yer alan Türk Ocakları, Millet Mektepleri, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu gibi ideolojik aygıtlar ümmet anlayışını temel alan kolektif kimlikten, millet anlayışını temel alan milli kolektif kimliğe geçişin zeminini hazırlamışlardır (İnal, 2004: 26). Bir yandan İslam’a ait siyasi ve hukuki esasların hayatın her alanından kaldırılması ve devletin buyruğu altında bir din oluşturulması düşünülürken diğer yandan İslam kalkınmada harekete geçirici bir unsur olarak milli kimlik harcına katılmak istenmiştir (Gümüsoğlu, 2013: 299).⁵

Halk, mesleki farklılıklar dışında sınıfsız ve imtiyazsız şekilde kaynaşmış bir kitle olarak kabul edilmiş, fakat bu düşünce eyleme tam anlamıyla geçirilememiştir. Zira bu dönemde azınlıklar da dahil olmak üzere tek dil, tek ülkü, tek kültür söyleminin hayata geçirilmesi iktidarın birincil hedefi haline gelmiştir. Bu kapsamda iktisadi alanda yabancı müesseselerde gayrimüslim

⁵ Bu dönemde dinde reform teması ile bazı politikaların hayata geçirildiği görülmektedir. Örneğin 21 Şubat 1925’te hutbelerin Türkçe okunmasının zorunlu olması için TBMM Başkanlığı’na önerge verilmiştir. 1926 yılında örnek teşkil edecek 58 hutbe hazırlanarak bir reform taslağı ile Diyanet İşleri Başkanlığı’na sunulmuştur. Bu kapsamda Sadettin Kaynak frank giymiş ve 5 Şubat 1932’de Süleymaniye Camiinde ilk kez tam Türkçe hutbe kumuştur (Gümüsoğlu, 2013: 300-301; Bali, 1998: 82).

istihdamına kota getirilmiştir (Güzel Polat, 2011: 141; Bali, 1998: 81). Türkiye'yi batılı milletler topluluğundan ayırarak doğu ile ilişkili tuttuğuna inanılan simge olarak Arap alfabesi de müdahale edilen alanların başında gelmiştir. Özellikle 1927'den itibaren "dil" unsuruna vatandaşlık için önemi noktasında ayrıca vurgu yapılmaya başlanmış, Latin alfabesine geçiş çalışmalarına yoğunlaşmıştır. 1928 yılına gelindiğinde yeni Türk alfabesi kabul edilmiş, sonrasında ise eski Arap harflerinin kamuda kullanılması yasaklanmıştır (Lewis, 2011: 373-374). Yine Arapça ve Osmanlıca kelimelerin Türk dilinden çıkarılması, halk ve aydınlar arasındaki dilsel kopuklukların giderilerek dinsel içeriklerden arındırılmış bir dil oluşturulması dilde özleşme politikası içinde yer alan adımlar olarak ortaya çıkmıştır. Türkçe reformu, milli kimliğin başlıca göstergelerinden biri olarak kabul edilmiş, harf devrimi ile Arap ve Fars etkilerinin hâkim olduğu kültürel yapıyı etkisiz hale getirilerek yeni kuşaklar için modern milli kültürün yaratılması amaçlanmıştır (Somel, 1997: 80; Üstel, 2004: 166). Diğer bir deyişle milli kimliğin iki önemli yapı taşı olan milli dil ve kültür unsurları, laik bir ulusal bütünleşmenin sağlanması için yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

Pozitivist bir anlayış temelinde Türk kültürünün araştırılması ve zenginleştirilmesi amacıyla Türk Dil ve Tarih Kurumları'nın kurulması, milli kimliği oluşturan sac ayaklarına yönelik diğer politikaları oluşturmaktadır. Türk Tarih Kurumu ile düşünce ve duyguda birleşen bir toplumun oluşturulması amaçlanırken, aynı zamanda ümmetçi ve hanedancı tarih anlayışını bırakarak milli tarih anlayışına geçişin sağlanması amaçlanmıştır (Giorgetti Meşeci ve Batır, 2008: 28). Türk Dil Kurumu ise benzer bir politikayı dil alanında sürdürme amacı taşımaktadır. Yine bu kurumlar çeşitli teoriler ve tezlerle söz konusu amaçları destekleme yoluna gitmişlerdir. Güneş Dil Teorisi ve Türk Tarih Tezi, milli kimliğin oluşumunda önemli argümanlar olarak öne sürülmüştür. Türk Tarih Tezi ilk dünya medeniyetinin Orta Asta Türkleri tarafından kurulduğunu ve göçlerle Doğu'dan Batı'ya taşındığını ileri sürmüştür, Türklerin sadece İslam medeniyetinin değil Batı medeniyetinin de kurucuları olduğunu ifade etmiştir. Bu tezin inşa ettiği zeminde yükselen Güneş Dil Teorisi ise Afrika'dan Avrupa'ya ve hatta Amerika'ya kadar bütün kültürel dillerin kökeninin Türkçe olduğunu sonucuna varmıştır (Bayraktar, 2012: 146). Böylece milli kimliğin oluşumunda önemli bir yere sahip olan derin tarihsellik algısı yaratılmış, ortak kaderde bir olma, köklü geçmişe dayanan güç, bir ve tek olma, aynı milli kültürün çatısı altında buluşma gibi duygularla milli kimliğe yönelik aidiyet hissiyatı kitlelere yaygınlaştırılmıştır.

Tek parti döneminin milli kimliğe yönelik öne çıkan bir diğer politikası ise okullarda okutulan tarih dersleri ve yurt bilgisi dersleri olmuştur. Bu dönemde eğitim, iktidarın ideolojik bir aygıtı olarak kullanılmış, bu dersler milli kimliğin

topluma aktarılmasında kilit bir rol üstlenmişlerdir. Zira tarih derslerine millete yarınlar için yol ve hedef gösterme misyonu yüklenirken, yurt bilgisi derslerinde bu hedefe ulaşmada izlenecek yol ve bireylere düşen görevler üzerinde durulmuştur. Yine bu derslerde bayrak, vatan, marş gibi sembollerle milli kimlik etrafında kolektif bir bilinç oluşturulmaya çalışılmış, bireylerin kendilerini Türk milletine ait hissetmesinin gurur verici bir duygu olduğu vurgulanmıştır (Üstel, 2004: 159; Caymaz, 2007). “Türk vatandaşlığı” bir ayrıcalık olarak kabul edilmiştir.⁶ Türk dilinin ve tarihinin geniş kitleler tarafından yazılıp okunabilmesi diğer bir deyişle yazılı kültürün aktarılabilmesi ve Cumhuriyet ilke ve ideolojisinin halkça desteklenebilmesi için kurulan Halkevleri, Millet Mektepleri gibi oluşumlar da bu süreçte etkili mekanizmalar olarak çalışmışlardır (Giorgetti Meşeci ve Batır, 2008: 28).

Sonuç olarak 1920’li ve 30’lu yıllarda Kemalizmin kabul ettiği Türk ulusu kapsamı, teritoryal, dinsel ve etno-dinsel olarak üç boyutuyla ortaya çıkmaktadır. Teritoryal boyut Türkiye’de yaşayan herkes Türk kabul edilirken, dinsel boyut açısından Osmanlı millet sisteminin mirasından kaynaklanan sebepler dolayısıyla Müslüman unsurların Türklüğü söz konusuydu. Etno-dinsel boyut ise ülke insanı önce Türk etnik kökeninden gelenler, sonrasında gayri Türk Müslüman ve gayrimüslimler olarak hiyerarşik bir sınıflandırmaya tabi tutulmaktaydı (Çağaptay, 2002: 237-238). Cumhuriyetin erken dönemlerinde ortaya çıkan belge ve söylemlere bakıldığında Türk milliyetçiliğinin Gökalp düşüncesine belli noktalarda uyum gösterdiği, ortak dil, tarih, kültür ve vatan düşüncesi çerçevesinde şekillendirilmeye çalışıldığı söylenebilmektedir (Hülür ve Akça, 2007: 328). Fakat zaman içinde Türk etniği ön plana çıkmış, Gökalp’in dayanışma ve ortak kültürel amaçlar çerçevesinde geliştirdiği Türk milliyetçiliği cumhuriyet aydınları tarafından terk edilmiştir. Bu anlayışla birlikte tek parti dönemi, toplumun sosyo-kültürel açıdan homojenleştirilmesi çabaları ile geçmiştir (Parla, 1995; Aktar, 2000). Diğer bir deyişle bu dönemde Cumhuriyetin kurulduğu topraklar üzerinde yaşayan çoğunluğu temsil eden Türk etnisitesine yapılan atıflar, ulus söyleminin temelini oluşturmuştur. Ancak Kemalist milliyetçilik söyleminin, dönemin Avrupası’na hâkim olan milliyetçilik söylemlerine göre daha evrensel ve insancıl bir kapsama sahip olduğunun söylenmesi gerekmektedir (Hülür ve Akça, 2007: 328). Zira Atatürk’ün yapmış

⁶ Örneğin, 1924 yılında bir kanun çıkarılmış, Türk vatandaşlarının sahip olduğu şirketlere gümrük vergilerinden muaf olabileme hakkı sağlanmıştır (Çağaptay, 2003:168). Yine 1926 yılında Memurin Kanunu’nun dördüncü maddesi ile memur olabilmeyen öncelikli şartı “Türk” olmak şeklinde belirlenmiştir. 1928 tarihli 1219 Sayılı Kanun’da ise, ülkedeki doktorların İstanbul Darülfünun Tıp Akademisi mezunu ve Türk olmalarını şartı yer almıştır. 1936’da kabul edilen Cemiyetler Kanunu, etnik ve dini azınlık gruplarını temsil eden derneklerin kurulmasını yasaklamıştır (TBMM, 1983: 63).

olduğu ulus tanımı ırka vurgu yapmaktan ziyade Anadolu sınırlarında yaşayan herkesi dil, kültür ve mefkure birliği ile birbirine bağlı olan vatandaşların oluşturduğu millet tanımı içine almakta ve Türk olarak ifade etmektedir (Çeçen, 1997: 167; Türkmenoğlu, 2007: 170). Bu kapsamda etnik yaklaşım laik bir temel sunması bağlamında vazgeçilmez olarak kabul edilmektesyken, toprak birliği Pan-Türkçü idealleri geride bırakıp misak-ı milli sınırlarında ve Cumhuriyet siyasal zemininde kalkınmacı politika için ihtiyaç olarak görülmüştür. Dolayısıyla modern milli kimlik sahip olduğu bu bakış açısıyla hâkim etnik unsura dayanmakla birlikte sınırları içinde etnisiteyi aşan bir Türk milleti tanımı yapmaktadır. (Özdoğan, 2002: 82-83; İmıl, 2016:179).

Çok Partili Hayattan Günümüze Milli Kimliğin Dönüşümü

Tek parti dönemine hâkim olan otoriter havanın dağılması ve katılımcı bir siyasi sisteme geçişle birlikte siyasi partiler, kitlelerin kimlik arayışına cevap vermek, toplumun büyük kısmıyla güçlü bir kimlik bağı kurmak ve siyaseten yeni bir “biz” kategorisi oluşturmak durumunda kalmışlardır (Şaylan, 1992: 93). Söz konusu zorunluluk, çok partili hayatın bazı kesintilerle de olsa devam ettiği 1950-1980 yılları arasında milli kimliğin şekillenmesinde öncelikli etken haline gelmiştir. Bu dönem çoğunlukla dinsel kimliği temel referans olarak kabul eden kitlelerin sağ partilerde, etnisiteyi temel referans kabul eden kitlelerin sol partilerde temsil edildiği ve siyaseten meşruiyet kazandığı bir dönem özelliği taşımıştır (Bayri, 2008: 61).

Milli kimliğin inşası ve karakteri üzerine yapılan tartışmalar Demokrat Parti'nin kurulması ve çok partili hayata geçiş ile farklı bir boyuta taşınmıştır. Zira bu dönemde milli kimlik adına izlenen politikalar değişiklik göstermeye başlamış, din ile milli kimliğin bütünleşmesi fikrini temel alan sentezci bir bakış açısı ön plana çıkmıştır. Bu dönemde Türk milli kimliğinin en önemli tamamlayıcı “din” olmuştur. Döneme hâkim olan muhafazakâr laiklik anlayışının ideolojik alt yapısını, İslam'ın Türklerin karakterine uygun bir din olduğu ve Türklerin hizmetleriyle yükseldiği görüşü oluşturmuştur. Söz konusu söylem kapsamında din millileşmiş, milli kimlik ise dinselleşmiştir (Şahin, 2012: 36-37). Bu kapsamda radyoya Kuran saatleri konulması, Diyanet İşleri Başkanlığı personel bütçesi iki katına çıkarılması, din dersleri ilkokulda zorunlu hale getirilmesi, imam hatip okulları açılması gibi politikalar hayata geçirilmiştir (Milliyet'ten akt Atılğan, 2019: 430). Erken Cumhuriyet döneminde önemli bir politika olan Türkçenin sadeleştirilmesi ve yabancı kelimelerden arındırılması da bu dönemde geri planda kalmaya başlamıştır. Milli kimliğin yapı taşlarından birisi olan dil unsuru, “yaşayan dile döneceğiz” sloganıyla eskiden kullanılan Arapça kelimelerin ağırlık kazandığı bir alan haline gelmiştir. Bu kapsamda anayasanın

adı Teşkilatı Esasiye olarak düzenlenip anayasanın daha önce öztürkçeleştirilen dilinde de eskiye dönüş gerçekleştirilirken, Genelkurmay Başkanlığı Erkanı Harbiye Reisliği olmuştur (Eroğul, 1998: 128; Öymen, 2011: 380). Tek parti dönemi dil politikası içinde yer alan Türkçe ezan uygulamasına son verilmiş, ezanın tekrar Arapça okunması kararlaştırılmıştır. Bu dönemde devletin en üstün belgelerinde dahi öz Türkçeden vazgeçilmesi devleti millete iade etmek olarak görülmüş, devlet ile milletin dilini birleştirmek olarak meşrulaştırılmıştır. Bu politika milli kimliğin “öteki” yaratılarak var edilmesi stratejisi çerçevesinde ifade edilecek olursa devlet ve dili artık “onların” değil “biz”in mekanizmaları olarak kabul edilmiştir (Atılğan, 2019: 433).

Milli kimliğin bir diğer önemli sacayağı olan milli tarih anlayışı da benzer şekilde bir dönüşüm geçirmiştir. 1950’li yılların politikalarında dikkat çeken husus, tek parti döneminde yoğun bir şekilde geride bırakılmaya çalışılan Osmanlı tarihinin ön plana çıkarılması olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş temellerinin Osmanlı döneminde yapılan ıslahatlara kadar götürüldüğü yeni tarih yazımı (Bolat, 2012: 242) milli kimliğin yeni inşa stratejisi haline gelmiş, yaygınlaştırılması ile eğitim aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. 1950-1960 yılları arasında tarih öğretmenin görevi milli kimlik bilincine sahip gençler yetiştirmek olarak kabul edilmiş, tarih ders kitapları milli şuurun yerleştirilmesi için kullanılan araçlar olmaya devam etmiştir (Taşdöven, 2013: 39). Bu dönemde milli kimliğin önemli aktörü olan “Atatürk” de bir sembol olarak sahiplenilmeye ve kullanılmaya çalışılmıştır. Buna istinaden Atatürk’ü Koruma Kanunu çıkarılmış, milli iradenin temsilcisi ve kurucu unsuru olarak Atatürk, milli kimlik için zırh görevi üstlenen bir sembol olarak kabul edilmiştir (Atılğan, 2019: 485-486).

Cumhuriyetin erken dönemlerinde hayata geçirilen ve Türk milletini Atatürk inkılapları ışığında bir amaç etrafında toplayarak halk arasında kültür ve düşünce birliği sağlama görevi üstlenen Halkevleri kapatılan mekanizmaların başında gelmiştir. Zira Türk dilini ve tarihini yabancı etkilere karşı koruma amacıyla faaliyetler gerçekleştiren halk evlerinin aslında dönemin muhalefet partisine hizmet ettiği ve onun propagandasını yaptığı düşüncesi genel kanıyı oluşturmuştur (Gezer, 2012: 29-30). 1951 yılında ise benzer bir süreç Köy Enstitüleri için işletilmeye başlanmıştır. Enstitülerin öncelikle sağlık bölümleri kapatılmış, programları ilköğretim programları ile birleştirilmiştir. 1954 yılı itibarıyla ise enstitülerin komünizm propagandası yaptığı gerekçesi ile kapatılmalarına karar verilmiştir (Çetin, 2000: 318). Milli irade kavramına yoğun vurguyla geçen 1950’li yıllar iktidarın otoriterleşmesi iddialarını takip eden askeri bir darbe ile son bulmuştur.

1960'lı yıllarda milli kimlik oluşumu, bu yılda yapılan darbe sonrasında oluşturulan askeri yönetimin ideolojine göre şekillenmiş ve bir dönüşüm daha geçirmiştir. Askeri yönetim öncelikle Halkevlerinin işlevini yürütmesi amacıyla Türk Kültür Dernekleri'ni kurmuştur. Fakat bu dernekler Halkevlerinin halkçı ve demokratik niteliklerini ortadan kaldırarak ulusun ortak bir amaç ve kültür çevresinde bir araya gelmesi için yoğun şekilde milliyetçiliği vurgulamışlardır (Karpat, 2007: 195). Darbe öncesinde oluşan kitlesel muhalefet, Cumhuriyetçi seçkinler nezdinde Cumhuriyetle bütünleşme sorunu olarak algılanmıştır. Bu durum 1960'lı yıllarda "Vatandaş Türkçe Konuş" gibi tek parti dönemi politikalarının yeniden gündeme getirmiştir (Akyol, 2006: 113). Bu dönemde lise ve ortaokullara yönelik eğitim öğretim yönetmeliği yeniden düzenlenmiş, eğitimin amacı Türkiye Cumhuriyeti'nin milli ahlakını benimsemiş vatandaşlar yetiştirmek olarak belirlenmiştir (Akça, 2007: 40). Türkiye'nin ilk koalisyon hükümetinin kurulduğu bu dönem, aynı zamanda 1961 Anayasası'nın sağladığı özgürlükçü ortam sayesinde siyasi parti yelpazesinin genişlediği, sağ ve sol fraksiyonda yer alan partilerin kendilerini daha rahat ifade ettikleri bir dönemin başlangıcı olmuştur. Söz konusu durum, bu tarihe kadar Türk demokrasisinde yabancı olunan sağ ve sol kavramlarının siyasal yaşama, dolayısıyla milli kimliğe eklenmesine neden olmuştur. Zira bu dönemle milli kimliğin daha çok "öteki" üzerine inşa edildiği, ötekinin yadsındığı ve var olan farklılıkların düşmanca sayılabilecek bir yaklaşımla ele alındığı bir sürece geçiş yapılmıştır.

1970'lere giden süreçte milli kimlik adına hayata geçen dikkate değer uygulamalardan birisi ise Aydınlar Ocağı⁷ olmuştur. Dönemin aydınlarının modernleşmeyi reddetmeden, tarihsel ve kültürel gelenekleri içine alacak şekilde milli kimliği yeniden tanımlama çabalarının bir ürünü olan oluşumun temel formülü Türk-İslam sentezi olarak ortaya koyulmuştur. Cumhuriyet aydınlarının ileri sürdüğü milli kimlik söyleminin toplumda huzursuzluk yarattığını ifade eden söz konusu oluşum içindeki aydınlar, bu huzursuzluğa çözüm üretebilmek, Türk milli kültür ve şuurunu geliştirmek, Türk milliyetçiliğini yaymak amacıyla çalışmalar yürütmüşlerdir (Özcanbaz, 2013: 65). Coupeaux'a (2013: 84) göre ocak üyeleri, Türk siyasal hayatının çalkantılı dönemlerinde milliyetçiler ile İslamcıların görüşlerini Türk-İslam sentezi kapsamında birleştirmişlerdir. Diğer

⁷ Arka planında 1960 sonrasında sağ görüşe sahip aydınların siyasal elit haline gelme çabasının yattığı Aydınlar Ocağı, 14 Mayıs 1970 yılında İbrahim Kafesoğlu'nun başkanlığında kurulmuştur. Üyelerinin büyük çoğunluğunun akademisyenlerden oluştuğu Ocak 1961 yılında, 1960 askeri darbesinin baskılarına karşı sağ görüşlü aydınlar tarafından kurulan, ismi Necip Fazıl Kısakürek tarafından belirlenen Aydınlar Kulübü'nün devamı niteliğindedir (Yurttaş Özcan, 2014: 108).

bir deyişle, Türklükle harmanlanmış İslam vurgusu bulunan milli bir kültür yaratılmaya çalışılmıştır.

Siyasal kültürel yaşamda birbirine rakip bir dizi kimlik alternatifinin ön planda olduğu yıllar olarak 1970'ler ise genel itibariyle toplumun birleştirici bir uzlaşmaya ulaşmasında askeri müdahalelerin etkili olduğu yıllar olmuştur. İdeolojik ve siyasal kavramlarla dile getirilen milli ve kültürel kimlik programlarının yoğunlukta olduğu bu süreçte, bireylerin kararlı, çağdaş ve dengeli bir milli kimlik edinmelerinin kaçınılmaz olduğu sıklıkla ifade edilmekle birlikte kimlik arayışı adeta bir kimlik bunalımına dönüşmüştür (Sevencan, 2006: 140). Ciddi siyasi bölünmelerin kitlesel destekleri arkasına aldığı bu yıllar, dinin tekrar milli kimlik alanında temel referans alındığı yıllar olarak ifade edilebilir.⁸ Bu yıllarda gerçekleşen 12 Mart Muhtırasının ardında ise sistem klasik döngüsüne girmiştir. Örneğin Milli Eğitim Temel Kanunu ile bir önceki süreç durdurulmuş, Türk milli eğitiminin genel amacı Atatürk İnkılaplarına ve Türk milliyetçiliğine bağlı nesiller yetiştirmek olarak vurgulanmıştır (Güzel Polat, 2011: 153).

1980'li yılların milli kimliği ise yine bir darbe yönetimi etkisiyle şekillenmiştir. Bu dönem askeri iktidarı Atatürkçü politikalara hızlı bir dönüş yapmış, bölünmeyi önlemek amacıyla yeni anayasa ile Türk dilini temel eğitim dili olarak zorunlu hale getirmiştir. İktidarın ideolojik aygıtlarından olan eğitim tekrar sahneye çıkmış, bu dönemde milli eğitimin amacı vatandaşları Atatürk milliyetçiliğinin şuurunda yetiştirmek olarak ifade edilmiştir (Türkkahraman, 2000: 188). Yine Atatürk ilke ve inkılapları dersi zorunlu dersler arasına alınarak tüm eğitim programlarında yerini almış, böylece Atatürkçü milli tarih yazımı gündeme getirilmiş ve bu alanda çalışmalar desteklenmiştir. Aynı şekilde Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu tek çatı altında Atatürk Yüksek Kültür, Dil ve Tarih Kurumu olarak birleştirilmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde yeni askeri elitin, tek parti döneminde olduğu gibi bütüncülüğe ve nasyonalizme ağırlık verdiği ve politikalarıyla bu fikirlere öncülük ettiği görülmektedir (Türkkahraman, 2000: 190). Dönemin ilerleyen yıllarında tekrar sivil siyasete dönüşte ise milliyetçilik anlayışı tarihsel döngüsüne yenik düşerek tekrar muhafazakâr milliyetçilikle örtüşmeye başlamıştır.⁹ Vatanseverlik duygusunda

⁸ 1969 yılında yapılan seçimler sonrasında merkez sağda siyasi bir bölünme yaşanmış, bu bölünme İslami temele oturarak kurulan Milli Nizam Parti'nin 1980'lere kadar sürecek olan siyasi sisteme entegre olmasını sağlamıştır. Tekelci sermaye karşısındaki muhalif tavrını İslami bir söylemle dile getiren parti, günümüze kadar uzanan İslamcı siyaset anlayışının başlangıcını oluşturmuş, dinsel kimliğin kültürel bir kimlikten siyasi ve milli kimliğe eklenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Ahmad, 2006: 162; Şaylan, 1992: 101-102; Göle, 2002: 54).

⁹ 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrası çok partili hayata geçildikten sonra iktidara gelen Turgut Özal, Türk-İslam sentezi motiflerini de içeren milliyetçilik anlayışını benimsemiş, 1980

kamu düzeni ve sosyal uyum potansiyeli gören bu anlayış, tarihten gelen kurumların ve değerlerin savunulması şeklinde varlık bulmaktadır. Türk-İslam sentezi motiflerini içeren söz konusu milliyetçilik, etnik kökene vurgu yapan ve devletin resmi tezi durumundaki Kemalist milliyetçiliğin yerine ikame edilmeye çalışılmıştır (Uluç, 2014: 122). Dolayısıyla milli kimliğin aldığı görünüm de buna göre belirlenmiştir.

1990'lı yıllar ise etnik ve dilsel bağlılığın yerini yerelleşmiş bir dini temelin aldığı milli kimlik anlayışının yükselişe geçtiği yıllar olmuştur. İslam'ın sadece bir din olarak değil, köklerini Osmanlı geçmişinde bulan Türkiye'nin gerçek milli kültürü olarak sunulduğu geleneğin bu yıllarda başladığı söylenebilmektedir.¹⁰ Bu dönem iktidarlarının başarısız deneyimlerinin ortaya koyduğu gerçek, yeni bir kimlik tahayyülünün ulus devlet koşulları ile sınırlı olduğudur. Diğer bir deyişle laikliği doğrudan hedef aldığı izlenimi vererek, noliberalizm ve Batı karşıtlığı yaparak oluşturulan bir kimlik tahayyülünün ulus devlet alanında tutunamayacağı gün yüzüne çıkmıştır (Koyuncu, 2014: 55-56). Bu gerçek, bundan sonraki süreçte iktidarı devralacak kişi ve gruplar için farklılaşma noktalarını oluşturmuş, ulus devlet alanında sadece oyuna katılmak değil, oyun kurucu bir aktör olmak milli kimliğin geleceği için yöntem olarak belirlenmiştir.

Türk Milli Kimliğinin Bugünü ve Gelecek Tasavvuru

Milli kimlik bir yandan vatandaşların yaşam alanlarının bir parçası iken diğer yandan ulus devletin sembolik sermayesini oluşturmaktadır. Milli kimliğin sahip olduğu bu özellikler onu, iktidar mücadelelerini çözümlenmenin önemli bir anahtarı haline getirmektedir (Koyuncu, 2013). Bu kapsamda Türk milli kimliğinin günümüze kadar olan seyrine kuş bakışı bakıldığında 20. ve 21. yüzyıllarda iki farklı yöneliş olduğu fark edilmektedir.

20. yüzyıl Türk modernleşmesinin ana aktörünü Türk ulus devletinin kurucusu ve modern Türk milliyetçiliğinin temsilcisi olan Kemalizm oluştururken, 21. yüzyılda hâkim eğilim farklı bir milliyetçilik tasarımı olan İslami muhafazakarlık olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tabloda Kemalizm, 20.

sonrasında uyguladığı liberal-muhafazakâr politikalar ile günümüze kadar milli kimlik politikalarına yön veren ana temanın temellerini atmıştır (Uluç, 2014).

¹⁰ 1990'lı yılların önemli bir siyasi figürü olan Refah Partisi'ni dönemin kabul edilen modernlik tanımıyla karşı karşıya getiren en büyük husus İslam unsurunu ön plana çıkarması olmuştur. Bunun yanı sıra parti, modernlik tanımında önemli bir yere sahip neoliberalizm ve Batı unsurlarıyla da çatışma halinde olmuştur. Bu nedenle anti-modernist olarak değerlendirilen parti, çok geçmeden kapatma davaları ile yüz yüze kalarak siyasi hayatına son vermiştir (Koyuncu, 2014: 55).

Yüzyıl modernliğinin Türkiye’deki modelini oluştururken, İslami muhafazakarlık 21. Yüzyıl başlarından itibaren kendi modernlik deneyimini oluşturmuştur (Özbey, 2023: 1542). Diğer bir deyişle Türkiye’de milliyetçilik ve milli kimlik egemen politika alanında Kemalist milliyetçilikten İslami muhafazakâr milliyetçiğe doğru bir dönüşüm geçirmiş, geçmiş yıllarda Türk-İslam sentezinin aktörlerinden birisi olan İslami muhafazakâr milliyetçilik, günümüze kadar gücün merkezinde yer alıp onu dönüştürmek için çabalamış ve 2000’li yıllarda tamamıyla siyasal bir güç haline gelerek kendi modernlik projelerini uygulamaya koymuştur (Gülalp, 2003; Koyuncu, 2014). Farklı ve yeni bir milli kimlik inşasına girilen bu süreçte Kemalist milliyetçiliğin oluşturduğu Batı medeniyeti ve laiklik ilkesi temelinde yükselen milli kimlikten ziyade, Osmanlıcılık anlayışının tarihsel referansları temelinde yükselen bir milli kimlik anlayışı benimsenmiştir. Kemalist milliyetçilik Osmanlıya ait olan unsurları öteki olarak seçip kendi kuruluş yıllarına nostaljik bir bakış açısı geliştirirken, İslami muhafazakâr anlayış ise Osmanlı nostaljisini tekrar canlandırmaktadır (Özyürek, 2008; İlhan, 2013: 33). Cumhuriyetçi anlatı ve sembollerin yerine Osmanlı geçmişinin yüceltildiği bu dönemde, kolektif gururu harekete geçiren alternatif bir milli aidiyet hafızası ikame edilmeye çalışmış, millet yeniden kurgulanmıştır (Tokdoğan, 2018).

2000’li yıllardan günümüze var olan iktidar¹¹ geleneğine bakıldığında söz konusu milli kimlik inşasının sıklıkla hayata geçirildiği görülmektedir. Buna göre millet kavramı ortak İslami kültürel öğeler ve Osmanlı geçmişi üzerine kurulmuş, Türklük ile özdeşleştirilen ulus tasavvurunun resmi söylemdeki ağırlığı, Osmanlı geçmişini karakterize eden İslam lehine azalmıştır. Milliyetçiliğin çekirdek ögesi olan milli çıkar, tam da söz konusu millet tanımına uygun olacak şekilde, milletin şahlanış dönemini temsil ettiği düşünülen Osmanlı’nın siyasi kudretine yeniden erişmek olarak ifade edilmiştir. Bu ifadenin en önemli yansıması son dönemde dolaşıma sokulan “Büyük Türkiye” hedefinde görülmektedir. Zira bu hedef, idealleştirilmiş bir Osmanlı dönemine yapılan göndermelerle şekillendirilmektedir (Saraçoğlu, 2013: 55). Benzer şekilde günümüz milli kimlik inşasında öne çıkan söylemlerden bir diğeri “Yeni Türkiye”

¹¹14 Ağustos 2001 yılında adalet ve kalkınma kavramlarını temel alarak kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti), 2002 yılında yapılan genel seçimlerde büyük çoğunluğu elde ederek tek başına iktidar olmuştur. Parti’nin Türk siyasal hayatında etkili bir aktör haline gelmesiyle milli kimlik olgusu için yeni bir sayfa açılmış, partinin genel başkanı Recep Tayyip Erdoğan başkan seçilmesinin hemen ardından ilk iş olarak partisinin yönetici kadrosuyla birlikte Anıtkabir’i ziyaret etmiştir. Sonrasında Cuma namazı kılmak amacıyla cami ziyareti gerçekleştiren Erdoğan, adeta milli kimlik inşa stratejileri adına nasıl bir tavır benimsediğini göstermiştir (Adalet ve Kalkınma..., 2001).

12 söylemidir. Bu söylem Kemalist bakış açısında yeni devletin, ulusun ve milli kimliğin kuruluşu olarak tezahür ederken, İslami muhafazakâr bakış açısında mevcut siyasal düzeni, milli kimliği ve milliyetçiliği yeniden inşa etmenin anahtarı olarak tezahür etmektedir. Yine Kemalist yeni Türkiye, milliyetçi bir iç dönüşle Türklüğün mahiyetinin canlandırılması ülküsünü hayata geçirmeye çabalarken, İslami muhafazakâr yeni Türkiye kadim olanın, eskide kalanın yeniden canlandırılması ülküsünü taşımaktadır (Bora, 2018). Egemenliğin kaynağının seküler niteliği sınırlandırılmış millete ve temel itibariyle Müslümanlara dayandırıldığı bu dönemde (Yaşlı, 2014), yeni Türkiye tarihsel olarak Kemalist ulus devlet sınırlarının ötesinde inşa edilmiş ve günümüzde yeniden tahayyül edilmiş bir mekân olarak konumlandırılmıştır. Bu kapsamda ulus inşasının kent ve mekân siyaseti incelendiğinde, yeni Cumhurbaşkanlığı yerleşkesinin bir yandan ulusu İslami millet olarak temsil ettiği diğer yandan da başkentini siyasal tipolojisini tekrar yazarak siyasal sistemi güçlü bir başkanın etrafında yeniden şekillendirme işlevi üstlendiği görülmektedir (Batuman, 2019). Yine Kemalist milliyetçiliğin milleti Anadolu coğrafyasıyla ve Cumhuriyet tarihi ile eşdeğer tuttuğu milli kimlik inşasında günümüz stratejisi milliyetçiliğin millet tasarımını Anadolu'nun dışında kalan İslam coğrafyasına, Osmanlı'nın egemenlik sürdüğü topraklara ve Türk dünyasına kadar genişletmektedir (Yaşlı, 2014). Diğer bir deyişle yeni millet inşası, Türkiye'nin mevcut sınırlarını kapsadığı gibi bu sınırları aşan boyutlara da sahip olmuş, bu durum fiziki sınırların yanı sıra İslami, Türk ve Osmanlı kimliklerine atıfta bulunan "gönül sınırları" söylemi ile ortaya koyulmuştur.¹³ Günümüzde yeni millet inşasında kullanılan dilin, dünyanın egemen güçlerine karşı mağdur ve mahzun durumda olan grupların sahiplenildiği, korunduğu ve savunulduğu bir dil olduğu görülmektedir. Bu dönemde Anadolu'nun dışında kalan coğrafyalarda yaşayan Müslüman, Türk ve Osmanlı kimlikleriyle gerek psikolojik gerekse sosyolojik bağlar inşa edilirken, ortak tarihin, dilin ve dinin yanı sıra ortak kültürün ve duyguların da bağlayıcı işlevlerinden yararlanılmaktadır (Özbey, 2023). Dolayısıyla günümüzde milli

¹² Yeni Türkiye söylemi, 2014 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimleri için yapılan kampanyalar sırasında Recep Tayyip Erdoğan tarafından kullanılmış, sonrasında Yeni Türkiye Yolunda adlı bir strateji belgesiyle söylemin eylemselliğe dönüşme süreci başlatılmıştır. Yine 2015 yılında başbakan olarak atanan Ahmet Davutoğlu da kongre konuşmasında 2023'ü hedef alan bir yeni Türkiye sözleşmesinin duyurusunu yapmıştır (Bora, 2018). "Yeni Türkiye" söylemi, Osmanlı ile olan kültürel tarihsel sürekliliği devam ettirme amacını benimsemesi nedeniyle sıklıkla Neo-Osmanlılıkla bağdaştırılmış ve literatürde bu yönde incelenmiştir (Altay, 2020: 18).

¹³ Gönül sınırları söylemi ile Türkiye'nin fiziki coğrafyasının yanı sıra gönül coğrafyası olduğu belirtilmektedir. Fiziki sınırların çok ötesine konumlandırılan bu coğrafya Irak, Suriye, Gürcistan, Kırım, Karabağ, Azerbaycan, Balkanlarla, Kuzey Afrika ile kurulan ilişkileri kapsamakta, Arakan, Somali gibi bölgelerde hayata geçirilen hastane, okul, büyükelçilik gibi politikalara da vurgu yapmaktadır. (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2022).

kimliğin daha çok tarihsel ve dinsel referanslar üzerine şekillendiği söylenebilmektedir.

Milli kimliğin her bir sacayağına işaret eden “tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet” söylemi yine 2000’li yıllarda sıklıkla kullanılan bir slogan olarak ortaya çıkmıştır (Güdekli, 2008: 80). Osmanlı tarihinin yanı sıra Cumhuriyet’in sembollerini de sahiplenen dönemin milli kimlik anlayışı, ulus devlet alanının en önemli kurucu sembollerini söylemlerinde kullanmakta, böylece kendisini Cumhuriyetin kuruluş-kurtuluş destanına ilâştirerek onunla özdeşleşmekte ve konumunu sağlamlaştırmaktadır. Kurtuluş Savaşı, Çanakkale Zaferi, Atatürk, İstiklal Marşı gibi semboller ulus devlet alanındaki mücadelenin meşru ve güçlü bir dilini, diğer bir deyişle etkin bir sermayesini oluşturmaktadır. Söz konusu sermayenin sahiplenilmesi ise onu sahiplenene bir yandan alanda rahat hareket etme imkânı sağlamakta diğer yandan sermayenin kendisini şekillendirme şansı vermektedir (Koyuncu, 2014). Dönemin milli kimlik inşası da bir yönüyle bu strateji üzerine şekillenmektedir. Bunun yanı sıra dünyadaki gelişmeler göz önüne alındığında söz konusu milli sınırlar, değerler, bağımsızlık gibi konular olduğunda milli kimlik politikaları üzerine yaklaşımlar tavrını ulus devletten yana koymaktadır.

Günümüzde küreselleşme başta olmak üzere dijitalleşme süreci, yeni nesil teknolojiler, iklim değişikliği, her ülkeyi farklı şekilde etkileyen göç, terör, yoksulluk gibi daha başka birçok gelişme, insanlık için yeni tecrübeler yaratmaktadır. Buna bağlı olarak her ülke ve toplumun bilgi, olgu ve değer ilişkileri yapısal olarak dönüşümlerle karşı karşıya kalmaktadır. Kitleler söz konusu dönüşümü anlamlandırmakta zorlandıkça geleceğe dair aidiyet zeminlerinde kaymalar meydana gelmekte, mevcut liberal temsil mekanizmalarının yaşadığı sorunlara karşı duyarsızlaşmaktadırlar. Tüm bunlara ek olarak küreselleşmenin yarattığı karşılıklı bağımlılık ile, toplumlar arasındaki farklılıkları azalttığı yönündeki kabul, milli kimliklerin önemini kaybederek yerini küresel kimliklere bırakacağı beklentisini doğurabilmektedir. Fakat beklenenin aksine küreselleşme ve beraberinde getirdiği ekonomik ve siyasi bütünleşmenin, vatandaşların milli kimliklerine olan bağlılıklarını azalttığı söylenememektedir (Tok, 2003: 309; Şahnagil, 2016). Zira küresel kimlik, kimlik olgusunun ana etkeni olan “zaman içinde süreklilik” ve “diğerlerinden farklılık” gibi iki önemli koşuldan yoksun bir kimlik türünü oluşturmaktadır. Milli kimlik en fazla dayanışma yaratmanın bir aracı olarak ortak tarihe, geçmişe ve kültüre güvenirken, küresel kimlik bu özelliklere sahip değildir. Yine bu kimlik, milli kimliğin önemli bir argümanı olan “öteki” kavramı bakımından da belirsizlikler yaşamaktadır. Ulus devletler dünyasında milli kimliklerin bireye ve topluma, kendi “sonlu doğalarını ait oldukları ulus ile özdeşleşerek aşma” imkânı vermesi,

bir kültürün öğelerinin dil, gelenek, değer gibi dış müdahalelerden kolayca etkilenmeyen köklü unsurlardan oluşması ulus devlet yapısının hala bir topluluğun çıkarlarını dile getirmek ve korumak için başvurabileceği en etkin araç olma özelliğini korumasını sağlamaktadır (Guibernau, 1997; Koyuncu, 2014: 18-19). Diğer bir deyişle küresel düzeyde belirsizlikler arttıkça milliyetçilik ve milli kimlik birey ve toplumlar için bir sığınma alanı olmaya devam edecektir. Dolayısıyla söz konusu tablo Türk milli kimliği için de geçerlidir. Zira her ne kadar tarihsel süreç içinde alt kimliklerin öne çıktığı dönemler olsa da söz konusu bu etnik kimlikler nihayetinde birbiriyle ve genel Türklük ile ortak bir kültüre mensubiyeti sürdürmektedir.

Sonuç

Tarihsel akışın gelişim dinamiği içinde incelendiğinde Türk milli kimliğinin, kimlik olgusunun teorik tanımına da uygun olarak farklı dönemlerde farklı unsurların belirleyiciliği çerçevesinde şekil kazandığı görülmektedir. Buna bağlı olarak tarihsel bir olgu olarak Türk milli kimliği, statik ve durağan değil, tarihin değişim dinamiği içinde dönüşüme açık bir kimlik özelliği taşımaktadır. Bu kapsamda Türk milli kimliği, 19. yüzyıl itibariyle ortaya çıkan uluslaşma sürecinin Osmanlı İmparatorluğu ve toplumunun Türk unsurları üzerindeki etkisiyle varlığını göstermeye başlamıştır. Esnek bağlarla devletin tebaası konumunda olan bireylerin, vatandaşlık bağıyla devlete bağlanma süreci olarak ulus devlet, devlet ve toplum arasındaki ilişkilerin hukuk ve kurallarla düzenlendiği yeni bir sistemin uygulama geçişini temsil etmektedir. Avrupa'nın söz konusu yeni ulus olgusu en başta Osmanlı gibi çok uluslu sistemleri derinden etkilemiş, bu sürecin sarsıntıları uzun yıllar kimlik oluşumunda etkili olmuştur.

Ulus devletin temelinde yer aldığı yeni dünya düzeninin kendine özgü olarak yarattığı entelektüel oluşumlar, kültürel, siyasal ve ekonomik süreçler, batılı kültürler ve dillerle olan yakın ilişkiler ve ticari etkinlikler gibi birçok neden farklı düşünce akımlarının önünü açmış, Osmanlı gibi çok uluslu bir sistemde din ve milliyet farklılıklarının altını çizmeye başlamıştır. Bu kapsamda Osmanlı tebaası içinde seküler kimlik inşası öncelikle gayrimüslimler arasında başlamış, Balkan ulusları kendi kimliklerini dinlerinin etkisiyle inşa etmişlerdir. Bunu yaparken de kendilerine "öteki" üzerinden yani çoğunluğu Türk/Osmanlı olan Müslümanlar üzerinden varlık kazandırmışlardır. Bu kapsamda bu dönemin Osmanlı aydın ve devlet adamlarının Balkan milliyetçiliğine verdikleri öncelikli cevap bütün unsurları bir arada tutabilmek amacıyla Osmanlı milleti oluşturmak şeklinde tezahür etmiştir. Her ne kadar milliyetçiliğin erken dönemlerinde Türkoloji çalışmaları etkisiyle Türk milli kimliği ile ilgili çalışmalara rastlansa da siyasi olarak doğrudan bu kimliğe kanalize olunmamıştır. Türk milli kimliğinin

somut bir şekilde ele alınması, gayrimüslim tebaanın bağımsızlıklarını kazanmak adına isyana girişmeleri ile başlamış, II. Meşrutiyetin ilanı sonrasında İttihat ve Terakki yönetimi ile birlikte Türk milli kimliğinin inşası çeşitli politikalarla desteklenmiştir.

Türk milliyetçiliği düşüncesinin değişim süreci incelendiğinde, gayrimüslim unsurlar imparatorluktan ayrılana kadar Osmanlılık, Türk olmayan Müslüman unsurlar ayrılana kadar İslamcılık, sonrasında ise Osmanlı sınırları dışında kalan Türkleri de içine alacak biçimde Türkçülük olarak varlık bulduğu görülmektedir. Sonunda Anadolu'yu kapsayan coğrafyada yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin bir ulus devlet idealine yönelik kurulması ile Misak-ı Milli sınırlarının içinde yerleşik ve homojen modern bir Türk milli kimliği oluşturmak öncelikli politika haline gelmiştir. Zira bir çağdaştırma projesi olarak tasarlanan Cumhuriyet projesinin yeni bir insan tipine ihtiyaç duyması, kimliğin yeniden inşasını kaçınılmaz kılmıştır. Teritoryal olarak sınırları belirlenmiş olan devleti tanımlayacak yeni milli kimliğin kurgulanması süreci, kendisinden önceki döneme atıf yaptığı düşünülen dinsel etkisi altındaki geleneğin ötekileştirilmesi gerekliliğini doğurmuştur. Dinsellik bağlamında geleneğin ötekileştirilmesine rağmen Türkçülük düşüncesi (coğrafi sınırları belirlenmiş olmak kaydıyla) yeni Türk kimliğinin oluşturulmasında önemli rolünü korumaya devam etmiştir. Bu kapsamda Türkçülük düşüncesi bir yandan kurulacak yeni devletin meşruiyet anlayışının hazırlayıcılarından birisi olmuş diğer yandan ulus devlet yapılanmasına şekil verilmesini kolaylaştırmıştır.

Sonuç olarak Osmanlı'nın son dönemlerinden erken Cumhuriyet'e milliyetçilik, devleti ayakta tutabilmenin, bağımsızlık için mücadelede halkı örgütlemenin, toplumsal dayanışmanın, kolektif ruhun harekete geçirilmesinin adı olmuştur. Türk milli kimliği Cumhuriyet'in ilanı ile siyasi bir tanım kazanmış, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan, Türk dilini konuşan, Türk kültürünü benimseyen ve Kemalizm ilkelerini içselleştiren herkes Türk olarak kabul edilmiş, Türklük yeni devletin kurucu felsefesini, kültürünü ve sistemin temel kimliğini oluşturmuştur.

Milli kimlik inşa stratejileri olarak öne çıkan dil, tarih, kültür ve din unsurlarının politika alanında yoğun şekilde kullanıldığı tarihsel süreçte, Kemalist modernleşme ve karşısına konumlandırılan İslami muhafazakâr modernleşme kabulleri günümüze kadar süre gelen kimlik tartışmalarının temelini oluşturmuştur. Tek partili hayattan çok partili hayata geçiş süreci başta olmak üzere Türkiye'nin günümüze kadar olan siyasi tarihinde iktidarların benimsemiş oldukları ideolojik perspektif doğrultusunda, fakat genellikle söz konusu iki eğilim çerçevesinde, milli kimlik üzerine düşünceler ve inşa mekanizmalarının

kullanımı şekillenmiştir. Özellikle 1980'lerden itibaren Türk-İslam sentezi aktörleri arasında yer alan muhafazakâr modernleşme ve milliyetçilik anlayışı, gücün merkezinde yer alarak onu dönüştürmeye çalışmış, 2000'li yıllarda büyük oranda siyasal güç haline gelerek kendi modernlik projesini ve milli kimlik tasavvurunu uygulamaya koymuştur. Bu kapsamda milli kimliğin kültürel ve tarihsel sınırları Türkiye'nin fiziki sınırlarını aşmış, milli semboller Osmanlı mirasına atıfta bulunur şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Tarihsel süreçte Türk milli kimliğinin kimi zaman etnisiteye vurgu yaptığı düşünülse de Cumhuriyetçi tanım vatandaşlık bağlamında her daim resmi görüşün esas dayanak noktasını oluşturmuştur. Bu kapsamda her türlü kategorik ayrımın aşılmaya çalışıldığı fakat sağlıklı bir yapının ihtiyaç duyduğu homojenliğin hâkim kültür bağlamında oluşturulmaya çalışıldığı söylenebilmektedir. Zira tarihsel süreçte bütün farklı milliyetçiliklerin bulunduğu ortak nokta, etnik veya kültürel bir iddia olmaktan ziyade devletin stratejik ve teritoryal önceliklerine yaptıkları vurgudur. Dolayısıyla ulus devlet ve bağlantılı olarak milli kimliğin, konjonktür gereği yeni roller üstlenmekle birlikte varlığını devam ettireceği kabulü dikkate alınarak Türk milli kimliğinin anayasal vatandaşlık bağlamından koparılmadan yorumlanması büyük önem arz etmektedir. Zira "Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür" esasından yola çıkan bu tanımlamanın Türk milli kimliğine etnisite özelliği vermekten çok kapsayıcı ve dinamik bir özellik kazandırdığı yadsınamaz bir gerçektir.

Kaynakça

- Afyoncu, E. (2003). *Sorularla Osmanlı Devleti III*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Ahmad, F. (2006). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. (Çev. S. C. Karadeli) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akça, N. (2007). *Demokrat Parti İktidarından 1980 İhtilaline Eğitim Politikaları ve Bu Politikaların Tarih Ders Kitaplarına Yansıması*. Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akçam, T. (1997). *"Hızla Türkleşiyoruz" Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Akçura, Y. (2015). *Türkçülük; Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- Aktar, A. (2000). *Varlık Vergisi ve "Türkleştirme" Politikaları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akyol, M. (2006). *Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek*. İstanbul: Doğan Yayıncılık.
- Altay, A. A. (2020). Cumhuriyet döneminde yeni Türkiye söylemi: Karşılaştırmalı bir analiz. *YDÜ SOSBİLDER*, 13(1): 4-28
- Avcı, Z. (2023). "Biz" Algısı Üzerine: Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yıllarındaki Millî Kimlik İnşası (hisculart.com) (Erişim Tarihi: 01.04.2024).
- Aydın, S. (1999). *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve "Türk Kimliği"*. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Aydoğdu, H. (2004). Modern Kimlikte Öznenin Ölümü. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*. (10): 115-147.
- Bali, R. N. (1998). Cumhuriyet Döneminde Azınlıklar Politikası. *Toplum ve Bilim Dergisi*. Birikim Yayıncılık. (115): 80-90.
- Baumann G. (2006). Çokkültürlülük Bilmecesi Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek. (Çev: Işıl Demirakın). Ankara: Dost Yayınları.
- Batuman, B. (2019). *Milletin Mimarisi: Yeni İslamcı Ulus İnşasının Kent Ve Mekân Siyaseti*. (Çev. Ş. Tokel). İstanbul: Metis Yayınları.

- Bayrı, H. (2008). *Türkiye’de Kimlik Siyaseti Sorunu ve Ulusal Kimlik (1980 Sonrası Döneme Sosyo-Politik Bir Bakış)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayraktar, Ö. (2012). Güneş Dil Teorisi: “Batı” ve “Türk” Arasındaki Sınırı İdare Etmek. *Spectrum: Journal of Global Studies Special*. 4(2): 137-149.
- Bernard, L. (1996). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. (Çev. Metin Kıratlı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.,
- Bolat, B. (2012). *Tanzimat’tan Demokrat Partiye Kültür Politikaları ve Tarih Anlayışları*. The Journal of Academic Social Science Studies. 5(8): 231-247.
- Bora, T. (1997). “Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik”. *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*. N. Bilgin (Ed.). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Bora, T. (2018). *Zamanın Kelimeleri: Yeni Türkiye’nin Dili*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Caymaz, B. (2007). *Türkiye’de Vatandaşlık Resmî İdeoloji ve Yansımaları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Connolly, W. E. (1995). *Kimlik ve Farklılık -Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*, (Çev. F. Lekesizalın). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Copeaux, E. (2013). *Tarih Ders Kitaplarında Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine (1931-1993)* (Çev: Ali Berktaş). İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Çağaptay, S. (2003). “Kim Türk, Kim Vatandaş? Erken Cumhuriyet Dönemi Vatandaşlık Rejimi Üzerine Bir Çalışma”. *Toplum ve Bilim*. (98): 166–185.
- Çağaptay, S. (2002). Kemalist Dönemde Göç ve İskân Politikaları: Türk Kimliği Üzerine Bir Çalışma. *Toplum ve Bilim*. (93): 218-241.
- Çalık, M. (2009). *Milli Kimlik, Milliyet, Milliyetçilik*. Ankara: Cedit Neşriyat Yayınları.
- Çeçen, A. (1997). “Türkiye’de Cumhuriyet Kimliği”. *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*. (Haz. N. Bilgin). Ankara: Bağlam Yayınları.
- Dieckhoff A. ve Jaffrelot C. (2010). *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek Kuramlar ve Uygulamalar*. (Çev. D. Çetinkasap). İstanbul: İletişim Yayınları
- Eroğul, C. (1998). *Demokrat Parti Tarih ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Yayıncılık.

- Giorgetti Meşeci F. ve Batır, B. (2008). İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Eğitim Politikaları. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*. (13-14): 27-56.
- Göçek, F. M. (2008). Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım. T. Bora (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce. Milliyetçilik* içinde (s. 63-77). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Göka, E. (2006). İnsan Kısım Kısım: Toplumlar, Zihniyetler, Kimlikler. Ankara: Aşına Kitaplar Yayınevi.
- Gökçalp, E. (2007). Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 7(1): 279-298.
- Gökçalp, Z. (1999). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Gökçalp, Z. (2014). "Türkçülüğün Tarihi", *Meşrutiyetten Cumhuriyete, Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik*". (Haz. M. K. Çalen ve H. Kayıcı). İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- Göle, N. (2002). *Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Guibernau, M. (1997). 20. Yüzyılda Ulus Devlet ve Milliyetçilikler, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Gülalp, H. (2003). *Kimlikler Siyaseti: Türkiye'de Siyasal İslamın Temelleri*. İstanbul: Metis Yayınları
- Güleç, C. (1992). *Türkiye'de Kültürel Kimlik Krizi*. Ankara: V Yayınları.
- Gümüšoğlu, H. (2013). Modernizmin Din Politikalarına Etkisi ve İtikad Açısından Sonuçları (Cumhuriyetin İlk Yıllarında). *Ekev Akademi Dergisi*. 17(57): 295-310.
- Güzel Polat, E. (2011). Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı. *Ankara Barosu Dergisi*. (3): 128-156.
- Hülür, H ve Akça, G. (2007). İmparatorluktan Cumhuriyete Siyasal Bütünlük ve Ulusalçılık Söylemi. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (22): 311-335.
- İçduygu, A. ve Keyman, E. F. (1998). Globalleşme, Anayasallık ve Türkiye'de Vatandaşlık Tartışması. *Doğu-Batı Dergisi*. 2(5): 157-170.
- İlhan, R. S. (2013). Arap Baharı ve Osmanlı'nın Yası Bağlamında Modern Türk Kimliği. *Akademik Ortadoğu*. 8(1): 25-49.

- İmıl, M. (2019) Cumhuriyetin Milli Kimlik İnşası ve Dil Özelinde Dini Reformasyon Çabaları. *Dini Araştırmalar*. 22(56): 409-428.
- İnal, K. (2004). *Eğitim ve İktidar: Türkiye’de Ders Kitaplarında Demokratik ve Milliyetçi Eğilimler*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Kara, H. ve Çatma, B. (2017). Modern Türk Kimliğinin Oluşumunda “Türk Kimdir” Tartışmaları ve Türk Ocağı Kurultayı (1924). *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 5(2): 339-360.
- Karpat, K. (2007). *Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*. Ankara: İmge Yayınları.
- Karpat, K. (2010). *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koçsoy, Ş. (1999). *Türk Milli Uyanışının Teşkilatlanma Safhası Türk Derneği ve Mecmuası (1909-1913)*. Osmanlı. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koyuncu, B. (2013). *Ak Parti’nin Ulusal Kimlik Vizyonunda İslam Unsuru Türkiye’de Ulusal Kimlik - Din İlişkisi Üzerine Bir Örnek Olay İncelemesi*. Doktora Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Koyuncu, B. (2014). *“Benim Milletim...” AK Parti İktidarı, Din ve Ulusal Kimlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuran, E. (2013). *Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kurubaş, E. (2008). Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki Varoluşsal İlişki. *Doğu Batı Dergisi*. (44): 11- 44.
- Mardin, Ş. (2015). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1885-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öymen, O. (2011). *Demokrasiden Diktatörlüğe*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Özbey, K. (2023). Türkiye’de Milliyetçiliğin Dönüşümü, Yeni Millet İnşası ve Sınırlar: Milli Kimliğin Değişen Sınırları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(4), 1540-1559.
- Özyürek, E. (2008). *Modernlik Nostaljisi: Kemalizm, Laiklik ve Gündelik Hayatta Siyaset*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Parla, T. (1995). *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Sevencan, M. (2006). *Bütünleşme Sürecinde AB ve Türk Kimliği Etkileşimi*. Doktora tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Somel, S. A. (1997). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Kimliği”, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*. (Haz. N. Bilgin). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Şahnagil, S. (2016). Küreselleşmeye Karşı Ulus Devlet: Milli Kimliğin Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(36): 605-624.
- Şaylan, G. (1992). *Türkiye’de İslamcı Siyaset*. Ankara: Verso Yayınları.
- Şahin, M. C. (2012). Demokrat Parti Dönemi Türkiye’sinde Din, Siyaset ve Eğitim İlişkileri. *Toplum Bilimleri Dergisi*. 6(12): 31-54.
- Taşdöven, Z. (2013), *Demokrat Parti Dönemi Eğitim Anlayışı (1950-1960)*, Yüksek Lisans Tezi, Aydın: Adanan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TBMM Zabıt Ceridesi, C. (1983). Türkiye Büyük Millet Meclisi İtranet Sitesi (tbmm.gov.tr) (Erişim Tarihi: 02.04.2024).
- Tok, N. (2003). *Kültür, Kimlik ve Siyaset*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tokdoğan, N. (2018). *Yeni Osmanlıcılık: Hınç, Nostalji, Narsisizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkdoğan O. (1995). *Niçin Milletleşme*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Türkkahraman M. (2000). *Türkiye’de Siyasal Sosyalleşme ve Siyasal Sembolizm*. İstanbul: Birey Yayıncılık
- Türkmenoğlu, D. (2007). Tek Parti Döneminde Ulus İnşa Politikalarının Eğitim Boyutu. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*. 5(1): 159- 172.
- Uluç, V. (2014). “Liberal - Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi”. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 12(23): 107-140.
- Uzun, T. (2003). Ulus, Milliyetçilik ve kimlik Üzerine Bir Değerlendirme. *Doğu Batı Dergisi*. (23): 131-154.
- Üstel, F. (2004). *Makbul Vatandaşın Peşinde*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yanık, C. (2013). Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi. *Kaygı Dergisi*. (20): 225-238.

- Yurttaş Özcan, F. (2014). 27 Mayıs Sonrası Milliyetçi Muhafazakâr Aydınların Örgütlenme Çabaları ve Siyasi Gelişmeler Üzerindeki Etkileri: Aydınlar Ocağı. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 10(40): 107-134.
- Yaşlı, F. (2014). *AKP, Cemaat, Sünni-Ulus: Yeni Türkiye Üzerine Tezler*. İstanbul: Yordam Kitap Yayınları.
- “ABD’de Türk ve Müslüman Toplumuyla Buluşma Programında Yaptıkları Konuşma”. T.C.CUMHURBAŞKANLIĞI : ABD’de Türk Ve Müslüman Toplumuyla Buluşma Programında Yaptıkları Konuşma (tccb.gov.tr) (Erişim Tarihi: 14.04.2024).
- “Adalet ve Kalkınma Partisi Kuruldu” Adalet ve Kalkınma Partisi kuruldu - Son Dakika Flaş Haberler (hurriyet.com.tr) (Erişim Tarihi: 14.04.2024).